

ČESKÝ JAZYK

Přehled učiva
pro 3. ročník
základní školy

Nakladatelství Fraus 2009

Jazyk mateřský

Je to první jazyk, kterým se dítě učí mluvit a kterým obvykle mluví i jeho rodiče.

Slova příbuzná a stavba slova

Slova, jejichž významy spolu souvisejí a která mají společnou část, jsou **slova příbuzná**, např. **LED**ový, **LED**ovec, za**LED**něný.

Nejmenší společná část příbuzných slov se nazývá **kořen**. Např. kořen **-UČ-**.

Slova příbuzná jsou např. **UČ**itelka, na**UČ**it, vy**UČ**ený, **UČ**ení, vy**UČ**ování, **UČ**itelský, **UČ**ební.

Slovo může mít vedle kořene **část předponovou a část příponovou**.

Např. **UČ**itel

předponová část vy**UČ**ování **příponová část**

Předponová a příponová část obvykle mění význam slova. Na konci příponové části někdy stojí **koncovka**, např. vy**UČ**ován-í.

Psaní ú, ů

Na začátku slova píšeme **ú**, např. **ú**zký, uvnitř slova a na konci slov píšeme obvykle **ů**, např. **mů**že, **slonů**.

Ve slovech, která pocházejí z cizích jazyků (říkáme jim slova **přejatá**), píšeme i uvnitř slov **ú**, např. **skú**tr, **iglú**.

Po předponách, např. **ne-**, **bez-**, píšeme **ú**, přestože nestojí na začátku slova, např. **neú**rodný, **bezú**čelný. I v některých dalších slovech píšeme **ú** uvnitř slova, např. **trojú**helník.

Psaní i, í, y, ý po obojetných souhláskách – vyjmenovaná slova

B, f, l, m, p, s, v, z jsou **obojetné souhlásky**. Ve většině slov po nich píšeme uvnitř slova **i, í**. Pouze v některých slovech (**vyjmenovaných a slovech s nimi příbuzných**) píšeme po obojetných souhláskách uvnitř slova **y, ý**, např. *bystrý, bystřina*.

Některá dvě samostatně stojící slova se liší pouze tím, že je v nich **i, í, y, ý**. Pomocí významu slova (např. ve větě) určíme, zda se jedná o slovo příbuzné s některým slovem vyjmenovaným a pak v něm napíšeme **y, ý**. Pokud slovo není příbuzné se žádným z vyjmenovaných slov, potom napíšeme **i, í**, např. *byl* (seděl) doma × *bil* se (bránil se) při napadení.

Vyjmenovaná slova po **b**:

být, bydlet, obyvatel, byt, příbytek, nábytek, dobytek, obyčej, bystrý, bylina, kobyla, býk, Přibyslav

BÝT = existovat	×	BÍT = tlouci, mlátit
odbýt = ledabyle provést (<i>odbýt práci</i>), nebo odmítnout	×	odbit = odtlouci (<i>Hodiny odbily sedm.</i>)
přibýt = připojením se zvětšit (<i>Do třídy přibyl nový žák.</i>) nebo přibrat (<i>přibýt na váze</i>)	×	přibít = přitlouci (<i>Petr přibil víko.</i>)
dobýt = 1. zmocnit se (<i>dobýt území</i>) 2. dosáhnout něčeho (<i>dobýt svobodu</i>)	×	dobít = 1. doplnit elektrickým nábojem (<i>dobít baterii</i>) 2. přestat bít (<i>Jeho srdce dobilo.</i>) 3. dokončit usmrcení
nabýt = získat (<i>nabýt majetek, vědomosti</i>)	×	nabít = 1. vsunout náboj (<i>nabít zbraň</i>) 2. natlouci
ubýt = zmenšit se	×	ubít = utlouci, usmrtit
zbýt = zůstat (<i>Zbylo mi málo peněz.</i>)	×	zbít = ztlouci, zmlátit (<i>zbít někoho</i>)
bydlo = živobytí (<i>Pálí ho dobré bydlo.</i>)	×	bidlo = delší tyč
býlí = bylina, plevel (<i>Na poli roste býlí.</i>)	×	bílý = mající barvu sněhu

Další slova s **by, bý**: _____

Pozor na slova s **bi, bí**: *bitva, obilí, nabídka, hbitý, bílá,*

Vyjmenovaná slova po **l**:

slyšet, mlýn, blýskat se, polykat, plynout, plýtvat, vzlykat, lysý, lýtko, lýko, lyže, pelyněk, plyš

lyska = vodní pták	×	líska = 1. keř; 2. přepravka (<i>bedýnka</i>)
lyže = sportovní náčiní	×	líže = lízat
lýčenný = vyrobený z lýka = lýkový	×	(vy)líčenný = odvyprávěný (<i>vylíčenný příběh</i>); (na)líčenný = vylepšený, vyzdobený (<i>nalíčený obličej</i>)
blýská se = 1. objevují se blesky 2. třpytí se	×	blízka = nedaleká (<i>blízka vesnice</i>)
mlýn = budova, kde se mele		mlít (<i>mlít mouku, mák</i>)
vyplývat (<i>z něčeho vyplývá, že...</i>)		vyplivat (<i>vyplivat něco z úst</i>)

Další slova s **ly, lý**:

Pozor na slova s **li, lí**: *mlít, lítost, slídit, lidový, sliny,*

Vyjmenovaná slova po **m**:

my, mýt, myslit, mýlit se, hmyz, myš, hlemýžď, mýtit, zamykat, smýkat, dmýchat, chmýří, nachomýtnout se, Litomyšl

my = (<i>My všichni se učíme.</i>)	×	mi = mně (<i>Řekni mi to.</i>)
mýt = čistit vodou apod. (<i>mýt nádobí</i>)	×	mít = vlastnit (<i>mít sešit</i>)
mýval = medvídkovitá šelma	×	míval = vlastnil (<i>Míval pěkný dům.</i>)
mýlí se = plete se	×	milý = milovaný, drahý

Další slova s **my, mý**:

Pozor na slova s **mi, mí**: *milý, zmije, míchat, zmizet*, _____

Vyjmenovaná slova po **p**:

pýcha, pytel, pysk, netopýr, slepýš, pyl, kopyto, klopýtat, třpytit se, zpytovat, pykat, pýr, pýřit se, čepýřit se

pýcha = domýšlivost	×	píchá = bodat (<i>špendlíkem</i>)
slepýš = beznohý plaz podobný hadu	×	slepíš = spojíš (<i>lepidlem</i>)
pyl = žlutý prášek na květech	×	pil = tvar slovesa pít (<i>Martin pil vodu.</i>)
pykat = nést trest za něco	×	pikat (<i>ve hře na schovávanou</i>)

Další slova s **py, pý**: _____

Pozor na slova s **pi, pí**: *pilný, papír, pilovat, napínat*, _____

Vyjmenovaná slova po **s**:

syn, sytý, sýr, syrový, sychravý, usychat, sýkora, sýček, sysel, syčet, sypat

sypat (<i>písek</i>)	×	sípat = vydávat chraplavý hlas
sýr = mléčný výrobek	×	síra = nerost žluté barvy
sýrový = vyrobený ze sýra	×	sírový = vznikající ze síry (<i>kyselina sírová</i>)

Další slova s **sy, sý**: _____

Pozor na slova s **si, sí**: *sirup, silný, síť, síť*, _____

Vyjmenovaná slova po v:

vy, vysoký, výt, výskat, zvykat, žvýkat, vydra, výr, vyžle, povyk, výheň,
slova s předponou vy-, vý-

výr = druh sovy	x	vír = krouživý pohyb vzduchu nebo vody
výt = vydávat zvuk (<i>Vlk vyje.</i>)	x	vít = splétat (<i>věnec</i>)
výskat = jásavě křičet	x	vískat = probírat se ve vlasech
výška = vzdálenost od země směrem vzhůru	x	vížka = malá věž, věžička
vysel = tvar slovesa vysít (<i>Vysel mrkev na záhon.</i>)	x	visel = byl zavěšen ve vzduchu, např. na kruzích

Další slova s **vy, vý**: _____

Pozor na slova s **vi, ví**: *viset, vidět, vinout, viklat,* _____

Vyjmenovaná slova po z:

brzy, jazyk, nazývat se, Ruzyně

nazývat se = mít jméno, název	x	nazívat se = hodně zívat
--------------------------------------	---	---------------------------------

Další slova s **zy, zý**: _____

Pozor na slova s **zi, zí**: *brzičko, zima, získat, zítra,* _____

Podstatná jména

Mluvnický rod

Podstatná jména (i všechny další ohebné slovní druhy) vyjadřují jeden ze tří rodů: **mužský** (u něj určujeme navíc i životnost), **ženský** a **střední**. Rod podstatného jména určíme tak, že k podstatnému jménu přiřadíme vhodné zájmeno (ten, ta, to). Např. **ten stůl** (rod mužský neživotný), **ta židle** (rod ženský), **to zrcadlo** (rod střední).

Životnost podstatných jmen rodu mužského

Nejsou-li tvary podstatného jména v 1. a ve 4. pádě stejné, např. 1. pád **pes** # 4. pád **psa**, je toto podstatné jméno (pes) rodu mužského **životného**.

Je-li tvar podstatného jména v obou pádech stejný, např. 1. pád **strom** = 4. pád **strom**, je toto podstatné jméno (strom) rodu mužského **neživotného**.

Pozor! Životnost neznamena označení čehokoli živého.

Mluvnické číslo

U všech ohebných slovních druhů můžeme určit **mluvnické číslo**.

Číslo jednotné – u podstatných a přídavných jmen, zájmen a číslovek tvar vyjadřuje, že se jedná o jeden kus, např. **sešit**. U sloves vyjadřuje, že nějakou činnost dělá jedna osoba, zvíře apod., např. (jeden chlapec) **počítá**.

Číslo množné – jedná se o více než jeden kus, např. **sešity**, více než jednu osobu, např. (oni) **počítají**.

Skloňování

Podstatná jména (také přídavná jména, zájmena i číslovky) **se skloňují**, to znamená, že mění své tvary. Říkáme, že tvary vyjadřují různé pády. Český jazyk má **sedm pádů**.

1. pád Kdo , co?	chlapec , tašky
2. pád Koho , čeho?	chlapce , tašek
3. pád Komu , čemu?	chlapci , taškám
4. pád Koho , co?	chlapce , tašky
5. pád Oslovujeme, voláme:	chlapče , tašky
6. pád (O) kom , (o) čem?	(o) chlapci , (o) taškách
7. pád Kým , čím?	chlapcem , taškami

Podstatná jména vlastní označují určitou osobu, zvíře nebo věc. Vlastní jména píšeme s velkým písmenem na začátku, např. *Vladimír, Micka, Zlín*. **Podstatná jména obecná** označují kteroukoliv osobu, zvíře nebo věc, např. *učitel, žirafa, koleno*.

V názvech států a pohoří se obvykle píší velká písmena kromě obecných slov republika, království, hory, pokud toto slovo nestojí na prvním místě, např. *Česká republika, Jizerské hory*.

Jednotlivá slova **názvů měst a vesnic** se kromě předložek obvykle píší s velkým písmenem, např. *Malá Strana, Žďár nad Sázavou*.

V názvech ulic a náměstí bývá velké písmeno obvykle jen v prvním slově za slovem ulice, náměstí, např. *ulice Ohradní, náměstí Míru*.

Slovesa

Slovesa se časují, to znamená, že mění své tvary podle (slovesné) **osoby**, (slovesného) **čísla** a (slovesného) **času**, např.

Časování slovesa **nést** v přítomném čase:

	číslo jednotné	číslo množné
osoba	1. já nesu 2. ty neseš 3. on (ona, ono) nese	1. my neseme 2. vy nesete 3. oni (ony, ona) nesou

Osoby vyjadřujeme (osobními) zájmeny: **já, ty, on** (pro rod mužský), **ona** (pro rod ženský), **ono** (pro rod střední), **my, vy, oni** (pro rod mužský), **ony** (pro rod ženský), **ona** (pro rod střední).

Číslo je **jednotné** nebo **množné** podle toho, kolik osob (zvířat, věcí atd.) činnost dělá.

Čas přítomný vyjadřuje, že se činnost děje právě teď, např. *mávám*.

Čas minulý vyjadřuje, že se něco dělo už dříve, např. *mával jsem, zamával jsem*.

Čas budoucí vyjadřuje, že se teprve v budoucnu bude něco dít, např. *budu mávat, zamávám*.
Při určování osoby, čísla i času je potřeba sledovat tvar slova.

Slovesný tvar, který je zakončený na **-t**, např. *malovat*, je tvar **neurčitý**. Nemůžeme u něj určit osobu ani číslo. Tento tvar se nazývá **infinitiv** (neurčitek).

Skladba

Věta jednoduchá obsahuje jen jedno sloveso (jeden slovesný tvar určitý), např. *Králík chroupal mrkev*.

Souvětí se skládá ze dvou i více vět, proto v něm bývá obvykle více než jedno sloveso (slovesný tvar určitý), např. *Zavolej mi, až přijedete na místo*.

Stavbu souvětí znázorňuje **vzorec**. Každou větu v něm označuje písmeno **V**. Pořadí věty označuje **číslice**. Vzorec souvětí obsahuje i všechny **čárky mezi větami, spojovací výrazy**, např. *protože, který, kdy*, a **znaménko** na konci souvětí.

Např. *Dan slíbil Tomášovi, že k němu odpoledne přijde.* → **V1**, že **V2**.

Před spojkami se obvykle píše **čárka**. Čárka se většinou nepíše před spojkami **a, i, ani, nebo**.

Ve větě se můžeme jedním slovem ptát na jiné. Těmto slovům říkáme **skladební dvojice**. Znázorňujeme je pomocí svorek, např. *Jirka píše domácí úkol.*

Dvojice, ve které se můžeme ptát jedním slovem na druhé a naopak, je **základní skladební dvojice**, např. *Co dělá Jana? Běží. Kdo běží? Jana.* Některé základní skladební dvojice mohou být větami, např. *Petr sedí*, jiné ne, např. *Petr si prohlédl* (chybí, co si prohlédl – věta se zdá být neukončená).

Každá skladební dvojice má **dva členy**. Těmi mohou být buď samostatná slova, např. *Eliška*, nebo slovní tvary, např. *jeli jsme*.

Samostatnými větnými členy **nejsou**: zájmena **se, si** (patří ke slovesu) a jejich tvary, **předložky** (patří obvykle k podstatným jménům nebo zájmenům), **spojky, částice** a obvykle **citoslovce**.

Např. *Eliška se posadila k počítači.*

Komunikační a slohová výchova

Ve vypravování jsou často přesné výpovědi jednotlivých postav. Ty se zapisují jako tzv. **přímá řeč** pomocí **uvozovek**. Na začátku se píše uvozovky dole („), na konci uvozovky nahoře (“). Např. „*Šel jsem do lesa na houby.*“

Text můžeme popsat pomocí **osnovy**, která má tři části: **úvod, stať a závěr**. Jednotlivé části (nejčastěji stať) mohou být dále rozčleněny. Každou část označíme výstižným názvem. Každá část odpovídá jednomu odstavci textu. **Odstavec** slouží k přehlednému rozčlenění textu a zpravidla na sebe navazují. Naznačíme je odsazením textu od začátku řádky.

Popisujeme přesně, jasně a názorně, aby si druhý mohl popisovanou skutečnost co nejlépe představit. Popis musí být uspořádaný, např. od nápadného k méně nápadnému, zleva doprava, od blízkého k vzdálenému.

Popis pracovního postupu vystihuje jednotlivé **kroky** nějaké činnosti tak, jak jdou **postupně** za sebou. Obvykle obsahuje i **věci**, které při činnosti potřebujeme – suroviny (např. potraviny), nářadí apod.

Reklama nabízí nějakou věc nebo službu. Tu se snaží popsat co nejlákavěji, někdy ne úplně pravdivě. Jejím hlavním cílem je přimět nás k nákupu.

Dopis – **odesílatel** posílá dopis **adresátovi** na jeho **adresu**. V dopise uvádí **datum**.

Za **oslovením** se píše čárka nebo vykřičník. Dopis ukončíme **podpisem**.

E-mail je způsob elektronického odesílání, doručování a přijímání zpráv; nebo dopis, který je takto odesílán, doručován a přijímán.

Přihláška je formulář (list nebo listy papíru s předtištěným textem určený k vyplňování), kterým se přihlásíme k nějaké činnosti, pobytu apod.